

Impact of Population Aging on Government Functioning in Iran Since the 1980s

Elaheh Sadeghi*

Assistant Professor, Department of Political Science, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Extended Abstract

Introduction

Aging is defined as a gradual and latent biological process that leads to destructive changes in physiological structures of the body, ultimately causing a decline in their function. Determining the beginning of old age has always been a matter of disagreement among experts and researchers. However, since 1999, the United Nations Commission on Population and Development (UNCPD) has introduced the age of sixty as the starting point of old age. According to the *World Population Ageing* report published by the U.N., the world's elderly population in 2015 was more than 901 million, which was

* Corresponding Author: E-sadeghi@Modares.ac.ir

How to Cite: Sadeghi, E (2025) The Impact of Population Aging on Government Functioning in Iran Since the 80s *State Studies*, 11 (42), 33 – 78. doi: [10.22054/tssq.2025.88575.1728](https://doi.org/10.22054/tssq.2025.88575.1728)

about 4.5 times the 202 million elderly population in 1950. In the same year, 1 in 8 people was aged 60 years or over. It is thus predicted that by 2030, 1 in 6 people in the world will be elderly, and the elderly population in Europe and North America will increase by 25%, in Oceania by 20%, in Asia and Latin America by 17%, and in Africa by 6%. Iran is no exception. According to the U.N. forecasts, Iran will have the largest increase in its elderly population in the near future. Currently, about 9.05% of the population aged over 60 years and 6.01% of those aged over 65 years and over live in Iran. Given this trend, it is predicted the population aged 60 years and over will reach 11% and 28% by the end of 2025 and 2050, respectively. Comparing Iran's population age pyramids from 1976 to 1986 shows a gradual increase of 46.7% in the country's population—corresponding to the hyper-fertility period during the 80s (the 60s in solar Hijri calendar). However, the implementation of population limiting policies in 1991 caused a continuing decline in population growth, with the number of elderly people increasing from 2001 onwards. Statistics show that Iran is facing an increase in the number of the elderly. It is more than likely that Iran's population structure will be significantly older. Population aging may not only change affect Iran's age and gender structures, but also have broad consequences in economic, social, health, psychological, and political aspects. However, most existing

studies have paid less attention to the political consequences of changes in the population age pyramid. Population aging has broad and multifaceted implications in the realm of politics and government functions. Since every social phenomenon has the potential to influence politics, the increase in the elderly population may cause changes in the age pyramid and government orientations. Currently, the elderly tend to link their demands to the government, so the government has to design and implement appropriate policies and measures in line with changing conditions. In this respect, the present study aimed to examine the impact of population aging on government functioning in Iran since the 2000s (the 80s in solar Hijri calendar).

Materials and Methods

The present study relied on the theory of non-commitment and feeling of relative deprivation, as well as a three-stage data collection and analysis. First, the Delphi method was used to collect and analyze the opinions of 25 political and social science experts. Second, the data obtained from the interviews was used to design a closed questionnaire to which the experts responded. Finally, a consensus was reached among the experts concerning the research problem.

Results and Discussion

The preliminary stage of Delphi method consisted of a

systematic review of literature on the topic. The resulting data was then presented to the panel of experts. Moreover, several interviews were conducted with selected experts to elicit their opinions on the subject. The responses were undergone a systematic content analysis, which resulted in the identification of 12 consequences of population aging for government functioning. The category *decreased criticality* was eliminated due to lack of consensus among the experts, and finally 11 consequences remained and were further confirmed by the experts. They are as follows: reinforcing the welfare nature of the government, promoting populist tendencies, weakening authoritarianism, reducing responsibility for advancing development, reducing political mobility and vitality (e.g., reducing vitality, enthusiasm and excitement in elections), reducing transparency and accountability for advancing development, reducing oversight of relevant executive bodies for advancing development, making government legitimacy contingent upon the realization of costs and needs, making government acceptability contingent upon the realization of costs and needs, making political support and loyalty contingent upon the realization of costs and needs, and making political trust contingent upon the realization of needs. Furthermore, the panel members considered the following as the most important effects of population aging on government functioning in Iran: making political support and government legitimacy contingent upon the realization of costs and needs

(4.96%), reinforcing the welfare nature of the government (4.92%), and promoting populist tendencies (4.88%).

Conclusion

Significant achievements in the fields of health, nutrition, and social welfare have led to an improvement in the standard of living in human societies. However, population aging remains a critical issue that needs to be explored in qualitative demographic studies. It can create serious challenges for the economy, healthcare system, and sustainable development if it is not addressed by efficient management rooted in scientific understanding of its trajectory and consequences. Concerning the case of Iran, not only does population aging impact biological and social dimensions of human life, but its consequences also directly and indirectly cast a shadow on the political structure and functioning of government institutions. In a situation where the number of elderly people is increasing, any analysis of government functioning requires a consideration of its impact, as ignoring the political dimensions of this phenomenon can weaken the government's capacities in facing emerging challenges. The findings revealed that the government, faced with the pressures of an aging population, increasingly sees its political legitimacy as contingent upon its ability to provide financial resources, welfare, and social services. Therefore, population aging tends to change the government's resource allocation system, while pushing its

political orientations towards models based on welfare policies and populist tendencies.

Keywords: Individual aging, Population aging, Government functioning, Iran.

تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون

استادیار علوم سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، تهران، ایران

الهه صادقی * ID

چکیده

امروزه سالخوردگی جمعیت به عنوان یکی از روندهای بنیادین تحول جمعیتی به یک مسئله جهانی تبدیل شده است. در کشور ایران این پدیده با شدت و وضوح فزاینده‌ای بروز یافته و آثار آن به صورت فراگیر بر تمام عرصه‌های زندگی به ویژه عرصه‌ی سیاست و کارکرد دولت تاثیر گذاشته است. بر این اساس پژوهش پیش‌رو، به دنبال پاسخگویی به این پرسش است که چه تاثیری سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون گذاشته است؟ برای پاسخگویی به این پرسش، از روش دلفی استفاده گردید و پژوهشگر دیدگاه‌های ۲۵ نفر از صاحب‌نظران علوم سیاسی و اجتماعی را در مرحله اول به وسیله مصاحبه گردآوری نمود و سپس از داده‌های بدست آمده، پرسش‌نامه‌ی بسته‌ای تهیه گردید که صاحب‌نظران در سه مرحله پاسخ دادند که در نهایت در مرحله سوم اجماع حاصل گردید. یافته‌ها نشان داد که از منظر صاحب‌نظران مهم‌ترین پیامد سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون، «افزایش وابستگی مشروعیت و حمایت سیاسی دولت به تحقق هزینه‌ها و نیازهای سالخوردگان» بوده است (میانگین امتیاز ۴/۹۶٪). همچنین، تشدید ماهیت رفاهی دولت (۴/۹۲) و گسترش گرایش‌های پوپولیستی (۴/۸۸) از دیگر نتایج برجسته بودند. این یافته‌ها آشکار می‌سازد که دولت در مواجهه با فشارهای ناشی از سالخوردگی جمعیت، بیش از پیش مشروعیت سیاسی خود را در گرو توانایی تأمین منابع مالی و خدمات رفاهی و اجتماعی می‌بیند. از این‌رو، سالخوردگی جمعیت نه تنها موجب دگرگونی در نظام تخصیص منابع دولت گردیده، بلکه جهت‌گیری‌های سیاسی آن را نیز به سوی الگوهای مبتنی بر سیاست‌های رفاهی و گرایش‌های پوپولیستی سوق داده است.

واژگان کلیدی: سالخوردگی فردی، سالخوردگی جمعیت، کارکرد دولت، ایران.

مقدمه

سالخوردگی به عنوان یک فرآیند زیست شناختی تدریجی و نهان تعریف می شود که با افزایش سن، منجر به بروز تغییرات تخریبی در ساختارهای فیزیولوژیکی بدن شده و در نهایت موجب افت عملکردی آن ها می گردد. تعیین سن آغاز سالخوردگی همواره محل اختلاف نظر میان صاحب نظران و پژوهشگران این حوزه بوده است. با این حال، کمیسیون جمعیت و توسعه سازمان ملل متحد از سال ۱۹۹۹، سن شصت سالگی را به عنوان نقطه شروع سالخوردگی معرفی کرده است. بر اساس طبقه بندی ارائه شده توسط شرایاک و سیگل (۱۹۷۶)، جامعه ای سالخورده تلقی می شود که نسبت جمعیت افراد ۶۵ سال و بالاتر در آن، از ۸ تا ۱۰ درصد فراتر رود (باسخا و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۳۱). در نتیجه، اگر سهم جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر کمتر از ۵ درصد باشد، آن جامعه جوان محسوب می شود و در صورتی که این نسبت به ۱۰ درصد یا بیشتر برسد، جامعه مزبور در زمره جوامع سالخورده قرار می گیرد. از این رو، از دیدگاه جامعه شنان، جوامع بر اساس نسبت جمعیت سالخوردهگان ۶۵ ساله و بالاتر به سه دسته متمایز تقسیم می شوند. نخست، جوامع در حال سالخوردگی هستند که در آن ها سهم سالخوردهگان بین ۷ تا ۱۴ درصد از کل جمعیت را تشکیل می دهد (ایران و ترکیه). دوم، جوامعی سالخورده محسوب می شوند که در آن ها نسبت جمعیت سالخورده بین ۱۵ تا ۲۱ درصد است (آمریکا و استرالیا). سوم، جوامع فراسالخورده اند (ژاپن و آلمان) که بیش از ۲۱ درصد جمعیت آن ها را افراد ۶۵ ساله و بالاتر تشکیل می دهند (مرادی و همکاران، ۱۴۰۳: ۳۰۲).

براساس گزارش «پیری جمعیت جهان» که از سوی سازمان ملل متحد ارائه شده، جمعیت سالخوردهگان جهان در سال ۲۰۱۵ بیش از ۹۰۱ میلیون نفر بوده که این رقم حدود ۴٫۵ برابر جمعیت ۲۰۲ میلیون نفری سالخوردهگان در سال ۱۹۵۰

بوده است. در همین سال، از هر ۸ نفر، یک نفر ۶۰ ساله و بیشتر بوده است. با این روند پیش‌بینی شده است که در جهان تا سال ۲۰۳۰ از هر ۶ نفر، یک نفر سالمند باشند و تا همین سال، جمعیت سالمندی در اروپا و آمریکای شمالی ۲۵ درصد، اقیانوسیه، ۲۰ درصد و آسیا و آمریکای لاتین ۱۷ درصد و آفریقا ۶ درصد افزایش رشد داشته باشد (قیصریان، ۱۳۸۸: ۲). کشور ایران نیز از این قاعده مستثنی نبوده و و براساس پیش‌بینی سازمان ملل، ایران در آینده‌ای نزدیک، بیشترین افزایش جمعیت سالخورده را خواهد داشت. در حال حاضر حدود ۹,۰۵ درصد جمعیت بالای ۶۰ سال و ۶,۰۱ درصد بالای ۶۵ سال و بیشتر در کشور ایران زندگی می‌کنند که با ادامه این روند در انتهای سال ۲۰۲۵، جمعیت بالای ۶۰ سال و بیشتر به ۱۱ درصد و در سال ۲۰۵۰ به رقم ۲۸ درصد خواهد رسید. براساس مقایسه هرم سنی جمعیت کشور از سال ۱۳۵۵-۱۳۶۵، جمعیت کشور رشد فزاینده‌ای (۴۶,۷٪) داشت (دوره بیش‌زایی دهه ۶۰)؛ اما از آن پس و در پی پیاده‌سازی سیاست‌های تحدید نسل در سال ۱۳۷۰، رشد جمعیت روندی نزولی یافت؛ تا جایی که از سال ۱۳۸۰ به بعد به جای رشد جمعیت، تعداد افراد سالخورده افزایش یافته است. در واقع جمعیت سالخورده در سال ۱۳۸۵ (۷,۲۲٪)، در سال ۱۳۹۵ (۹,۲۸٪) و در سال ۱۴۰۴ (۱۱٪) بوده است. به تعبیر دیگر، تعداد سالخوردگان ۶۰ ساله و بیشتر در ۶۰ سال اخیر (۱۳۳۵-۱۳۹۵) از ۱,۴ به ۷,۴ میلیون نفر رسیده است. در این مدت تعداد سالخوردگان از ۷۰۰ هزار نفر به ۵ میلیون نفر افزایش یافته است. همچنین تعداد سالخوردگان از سال ۱۳۸۵-۱۳۹۵ از ۵,۱ میلیون نفر به ۷,۴ میلیون نفر افزایش یافته است. از این رو بر پایه‌ی پیش‌بینی مرکز آمار ایران و سازمان ملل، تعداد سالخوردگان ۶۰ ساله و بیشتر از ۷,۴ میلیون نفر در سال ۱۳۹۵ به ۳۳,۴ میلیون نفر در سال ۱۴۳۰ خواهد رسید (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۷ و United Nations, 2015).

آمارهای ارائه شده به روشنی نشان می‌دهد که کشور ایران با افزایش تعداد افراد سالخورده روبرو شده و در آینده نزدیک، ساختار جمعیتی ایران به‌طور قابل توجهی سالخورده‌تر از گذشته خواهد بود. در واقع افزایش سهم و تعداد سالخوردگان در ساختار جمعیتی، چالشی بنیادین برای تمامی کشورها از جمله ایران محسوب می‌شود؛ زیرا این تحول جمعیتی با پیامدهایی نظیر کاهش نرخ رشد اقتصادی، فشار فزاینده بر نظام‌های بازنشستگی، افزایش هزینه‌های مراقبت‌های بهداشتی و درمانی همراه است که می‌تواند پایداری اجتماعی و اقتصادی کشورها را تحت تأثیر قرار دهد. به تعبیر دیگر، تحولات سالخوردگی جمعیت، نه تنها ساختارهای سنی و جنسیتی ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه پیامدهای گسترده‌ای در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی، روان‌شناختی و سیاسی به همراه دارد. با این وجود، در بخش قابل توجهی از مطالعات و بررسی‌های پیشین، پیامدهای سیاسی ناشی از تغییرات در هرم سنی جمعیت، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از این‌رو، بررسی و تحلیل رابطه بین تحولات جمعیتی و سیاست از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا پیامدهای ناشی از سالخوردگی جمعیت، پیچیده و چندلایه است و می‌تواند حوزه سیاست را نیز تحت تأثیر قرار دهد.

در حقیقت، سیاست از پدیده‌ها و رخدادهایی که مرتبط با زندگی اجتماعی انسان است، متأثر می‌گردد. به تعبیر دقیق‌تر، از آنجا که هر پدیده اجتماعی که در بستر جامعه رخ می‌دهد، توانایی اثرگذاری بر سیاست و کارکردهای دولت را دارد. بنابراین به دلیل ایجاد تغییر و تحولات در هرم سنی؛ یعنی افزایش سالخوردگی جمعیت، تمامی عرصه‌های زندگی انسان از جمله عرصه‌ی سیاست و کارکردهای دولت از پیامدهای آن متأثر گشته؛ تا جایی که توانسته نوع جهت‌گیری فعالیت‌های دولت را مشخص نماید؛ زیرا سالخوردگان، تحقق خواسته‌ها و

مطالباتشان را به دولت پیوند زده و دولت ناچار است بر پایه‌ی شرایط و مقتضیات جدید، اقدامات و تمهیداتی را لحاظ نماید بنابراین، این پژوهش بدنبال پاسخگویی به این پرسش است که چه تاثیری سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون گذاشته است؟

پیشینه پژوهش

بررسی منابع مرتبط با موضوع پژوهش حاضر، به روشن تر شدن و آشنایی با دیدگاه‌های متفاوت و همچنین به شناسایی خلاءها و نارسایی‌های مرتبط به مسئله پژوهش کمک می‌کند؛ البته در خصوص موضوع پژوهش، تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت، پژوهشی یافت نشد، اما با کلیدواژه «سالخوردگی جمعیت» می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد: رونالد (۱۳۹۶) در کتاب «سالخوردگی جمعیت، زمینه‌ها، پیامدها و سیاست‌ها» به عوامل موثر بر ایجاد سالخوردگی و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن پرداخته است.

کارداک (۱۳۹۱) در کتاب «جامعه‌شناسی پیری و پیرشدگی» گونه‌شناختی زندگی سالمندان پس از بازنشستگی، ساختار اجتماعی سن پیری و رابطه بین نسل‌ها را بررسی کرده است. سترستن و آنجل (۱۳۹۴) در کتاب «دستنامه جامعه‌شناسی سالمندی: روندها و نظریه‌ها» دیدگاه‌های مختلفی را در مورد پدیده‌های اجتماعی مرتبط با پیری ارائه داده است.

کلدی (۱۳۸۳) نویسنده کتاب «جامعه‌شناسی سالمندان» جنبه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و... سالمندی جمعیت را با رویکردی جامعه‌شناختی بررسی کرده است. در نهایت، شیخی (۱۳۸۹) کتاب «جامعه‌شناسی سالمندان» را همزمان با رواج سالمندی در ایران در سال ۱۳۸۹ منتشر کرده و به پیامدهای اجتماعی و فرهنگی سالخوردگی جمعیت نظیر کاهش درآمد، کاهش رشد

اقتصادی، افزایش هزینه‌های بازنشستگی و... پرداخته است.

ضرغامی و میرزایی (۱۳۹۴) در مقاله «سالموردگی جمعیت ایران در چهار دهه پیشرو» معتقدند که افزایش تعداد سالموردگان در ایران، امری اجتناب ناپذیر است و روند روبه‌رشد سالموردگی به علت سطوح پایین باروری در آینده تشدید خواهد شد و هزینه‌های بهداشتی- سلامتی، خدماتی، اقتصادی و... بر کشور تحمیل خواهد کرد.

نیکبخت (۱۳۹۵) در مقاله «عوامل اجتماعی، اقتصادی مرتبط با سالمندی فعال» معتقد است بین عوامل اجتماعی و اقتصادی (تحصیلات، درآمد، اشتغال، برخورداری از تامین اجتماعی و...) با متغیر سالمندی فعال در شهر تهران رابطه وجود دارد و لازم است زمینه حضور سالمندان در جامعه با حمایت دولت، خانواده و سازمان خدمات اجتماعی تقویت شود.

ترکاشوند و حسینی (۱۳۹۱) در مقاله «گذار ساختار سنی در ایران» معتقدند که ساختار جمعیت ایران، یک گذار تدریجی، اما شتابان از مرحله جوانی به سالموردگی را طی کرده که در سه دوره متمایز قابل بررسی است. نخست، دوره پیش از سال ۱۳۸۰ که با ویژگی‌های جمعیت جوان شناخته می‌شود؛ دوم، سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۴۱۵ می‌باشد که مرحله گذار جمعیتی از جوانی به سالموردگی است؛ سوم، دوره پس از سال ۱۴۱۵ که آغاز مرحله سالموردگی جمعیت را رقم می‌زد. داده‌های موجود حاکی از آن‌اند که از سال ۱۴۰۰ به بعد، سالموردگی جمعیت ایران به‌طور چشمگیری افزایش یافته است.

علاوه بر این مقالات، میری و همکاران (۱۳۹۸) در اثر پژوهشی دیگر با عنوان «سالمندی و رشد اقتصادی» ذکر کرده‌اند که کاهش نرخ باروری در دهه‌ی هفتاد و تشدید آن در دهه‌ی هشتاد و افزایش امید به زندگی موجب افزایش سالموردگی جمعیت شده است. افزایش تعداد سالموردگان بر رشد اقتصادی

تأثیر منفی گذاشته است.

محبی میمندی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «رشد جمعیت و تغییر ساختار سنی و پیامدهای اقتصادی آن در ایران» ذکر کرده‌اند که از سال ۱۳۸۵ تاکنون، ایران با افزایش تعداد سالخوردگان روبرو بوده و کاهش افراد زیر ۳۰ سال بر رشد اقتصادی تأثیر منفی داشته است.

همچنین پاگردعلیشاهی (۱۳۹۶) در مقاله «بررسی رابطه سالمندی جمعیت و نابرابری درآمد در ایران» بر این باور است که با افزایش سن سرپرست خانوار، توزیع نابرابر درآمد افزایش می‌یابد و حتی اگر عوامل تأثیرگذار بر نابرابری درآمد نظیر تورم، سیاستهای اقتصادی و.. متوقف شود، سالمندی جمعیت نیروی بالقوه در نابرابری درآمد در کشور ایران است.

مرادی و همکاران (۱۴۰۳) در مقاله «جامعه‌شناسی سیاسی سالخوردگی جمعیت» با تکیه بر رویکرد جامعه‌شناسی سیاسی بر این باورند که پدیده سالمندی جمعیت، علاوه بر آثار اجتماعی و اقتصادی، پیامدهای سیاسی نیز در پی دارد. آنان به رفتارهای سیاسی شهروندان و ترجیحات انتخاباتی اشاره کرده و توضیح می‌دهند که رأی‌دهندگان معمولاً نسبت به نامزدهای مسن علاقه کمتری نشان می‌دهند و در مقابل، گرایش بیشتری به نامزدهای جوان دارند. همچنین اولویت‌های انتخاباتی نسل‌های مختلف متفاوت است؛ به گونه‌ای که رأی‌دهندگان سالخورده، بیشتر به نامزدهایی تمایل دارند که بر عدالت اجتماعی، کنترل تورم و حفظ نظم و قانون تأکید می‌کنند؛ در حالی که جوانان بیشتر جذب نامزدهایی می‌شوند که آزادی‌های سیاسی و بیان، مصرف‌گرایی و موضوعات مشابه را برجسته می‌سازند. افزون بر این، افزایش سن سیاستمداران بر شیوه تصمیم‌گیری آنان اثرگذار است؛ به طوری که سیاستمداران مسن معمولاً جاه‌طلبی سیاسی کمتری دارند و در مقایسه با سیاستمداران جوان، رویکردی محتاطانه‌تر و

محافظه کارانه تر اتخاذ می کنند.

با توجه به مباحث مطرح شده، می توان اظهار داشت که اکثر مطالعات پیشین، از یک سو با رویکرد جامعه شناسی به بررسی عوامل مؤثر در شکل گیری پدیده سالخوردگی جمعیت در ایران پرداخته اند و از سوی دیگر، منابع پیشین، تمرکز خود را عمدتاً بر پیامدهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی این پدیده معطوف کرده اند؛ در صورتی که، پژوهش حاضر به جای پرداختن به علل و زمینه های بروز سالخوردگی جمعیت در ایران، به تحلیل پیامدهای سیاسی آن، از منظر جامعه شناسی سیاسی پرداخته و نوآوری پژوهش حاضر این است که تاکنون، هیچ پژوهشی تاثیر سالخوردگی جمعیت را بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون با رویکرد جامعه شناسی سیاسی بررسی نکرده است. همچنین از دیگر نوآوری های پژوهش مذکور این است که منابع پیشین از روش هایی چون سناریونویسی یا روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته اند و به صورت متمرکز دیدگاه صاحب نظران این حوزه را بررسی نکرده اند؛ در صورتی که بررسی و شناخت دیدگاه صاحب نظران علوم سیاسی و اجتماعی کمک می کند تا ابعاد پنهان، آثار منفی و پیچیدگی های این مسئله با شفافیت بیشتری آشکار شود و به دیگر پژوهشگران کمک می نماید تا راهکارهای کارآمدی برای مدیریت این چالش ها ارائه دهند.

ملاحظات مفهومی و نظری

تعریف مفاهیم

سالخوردگی: مفهوم پیری یا سالخوردگی شامل پیری فردی و پیری جمعیت می شود که در دو سطح تحلیل «فردی» و «جمعیتی» قابل بررسی است. سالخوردگی یا پیری مفهومی است که از منظر فردی، بهداشتی و پزشکی قابل

مطالعه و بررسی است.

سالخوردگی بنا به تعریف سازمان بهداشت جهانی، عبور از مرز ۶۰ یا ۶۵ سالگی است. این سازمان، سالخوردگی را به سه دسته "سالمند جوان" ۶۰ تا ۷۴ سال، "سالمند" ۷۴ تا ۹۰ سال و "سالمند پیر" ۹۰ سال به بالا تقسیم کرده است (رسولی، ۱۳۹۹: ۷۶). همچنین تعریف دقیق تری از سالخوردگی (پیری) توسط هندلر ارائه شده است: «پیری عبارت از ارگانسیم بالغ از تغییرات ذاتی وابسته به زمان و اساساً برگشت‌ناپذیر برای همه اعضای یک گونه است، به طوری که با گذشت زمان آنها به طور فزاینده‌ای برای مقابله با استرس‌های محیط ناتوان می‌شوند. در نتیجه احتمال مرگ افزایش می‌یابد» (Pathath, 2017: 15-17). سالمندی فردی نه تنها به تعاملات و روابط متقابل یک فرد اشاره دارد؛ بلکه شامل عملکرد در نتیجه‌ی نقش‌های تجویز شده اجتماعی، انباشت تجربیات و تغییرات در سیستم‌های فیزیولوژیکی و همچنین در فرایندهای ادراکی، شناختی، عاطفی و روانی است. در واقع انسان از نظر زیستی، روانی و جامعه‌شناختی پیر می‌شود. ماهیت سالمندی در بین انسان‌ها به عنوان اعضای جامعه به طور قابل توجهی تحت تاثیر عوامل روانی، اجتماعی و بیولوژیکی است (مرادی، ۱۴۰۳: ۳۰۷).

سالخوردگی جمعیت: پدیده‌ی سالخوردگی جمعیت، مفهومی جمعیت‌شناسی و آماری است که از نظر ماهیت با فرآیند سالمندی فردی تفاوت دارد. در طول تاریخ، همواره افرادی وجود داشته‌اند که به سنین بالا دست یافته‌اند، اما این امر به‌تنهایی نشان‌دهنده‌ی سالخوردگی جمعیت نیست. سالخوردگی جمعیت به‌عنوان یک تحول ساختاری و اجتماعی، عمدتاً در پی دگرگونی‌های اقتصادی و اجتماعی پس از انقلاب صنعتی و به‌ویژه کاهش نرخ

باروری در جوامع توسعه یافته، به تدریج پدیدار شده است. در واقع، جوامعی که با پدیده سالخوردگی جمعیت مواجه‌اند، نه تنها شمار افراد سالمند افزایش می‌یابد، بلکه سهم آنان از کل جمعیت نیز به طور قابل توجهی رشد می‌کند. این تحول جمعیت‌شناختی به طور مشخص به افزایش نسبت افراد بالای ۶۰ یا ۶۵ سال و کاهش سهم گروه‌های سنی پایین‌تر، به ویژه کودکان و نوجوانان ۰ تا ۱۴ سال، در ساختار سنی جمعیت اشاره دارد. به بیان دیگر، سالخوردگی جمعیت بازتابی از تغییرات در توزیع سنی جامعه است که پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و بهداشتی گسترده‌ای به همراه دارد (فتحی، ۱۳۹۹: ۳).

فرآیند سالخوردگی جمعیت، که برخی اندیشمندان حوزه‌ی جامعه‌شناسی و سالمندی پژوهی همچون پیترسون آن را با اصطلاح «خاکستری شدن جمعیت» توصیف کرده‌اند (فتحی، ۱۳۸۹، ۳۸۹)، بازتابی از دگرگونی‌های بنیادین در ساختار سنی جوامع است. این پدیده عمدتاً تحت تأثیر دو متغیر کلیدی جمعیت‌شناختی شکل می‌گیرد: نخست، افت پایدار نرخ باروری در دوره‌ای نسبتاً طولانی که منجر به کاهش ورود نسل‌های جوان به چرخه جمعیتی می‌شود. دوم، کاهش نرخ مرگ‌ومیر که با افزایش امید به زندگی همراه است و موجب رشد جمعیت سالخورده می‌گردد. افزون بر این دو عامل، مهاجرت نیز به عنوان سومین مؤلفه جمعیتی، می‌تواند در تسریع یا تعدیل روند سالخوردگی جمعیت نقش مؤثری ایفا کند، به ویژه در سطوح منطقه‌ای که جابه‌جایی‌های جمعیتی ممکن است موجب تمرکز یا پراکندگی گروه‌های سنی خاص در نواحی مختلف یک کشور شود.

چارچوب نظری

در خصوص تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت، نظریات متفاوتی طرح

شده است که هر کدام براساس هستی‌شناسی خود، قرائتی متفاوت از موضوع مذکور ارائه کرده‌اند؛ اما آنچیزی که در تحلیلی کلان قابل مشاهده است، وجود دو رویکرد غالب است. رویکرد اول، به دولت حداقی معتقد است که دولت نباید در عرصه سیاست، اقتصاد، فرهنگ و... دخالت نماید و دولت، تنها وظیفه دارد که کشور را از تهدیدات داخلی و خارجی حفظ نماید. براساس این رویکرد، دولت از پدیده‌های نظیر سالخوردگی جمعیت کمتر تاثیر می‌پذیرد یا تاثیر نمی‌پذیرد. دیدگاه دوم، تعریف حداکثری برای دولت قائل است؛ یعنی دولت می‌تواند در ابعاد مختلف زندگی (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و...) دخالت نماید و بالعکس دولت نیز از ابعاد و پدیده‌های مختلف زندگی نظیر سالخوردگی جمعیت تاثیر می‌پذیرد. این تاثیر به این شکل نمود یافته که کارکرد دولت به دلیل ایجاد تغییر و تحولات در هرم سنی تغییر یافته است (Mamun, 2020: 14-25)؛ زیرا سالخوردگان، تحقق خواسته‌ها و مطالباتشان را به دولت پیوند زده و دولت ناچار است بر پایه‌ی شرایط و مقتضیات جدید، اقدامات و تمهیداتی را لحاظ نماید. رویکرد پژوهش پیش‌رو مبتنی بر دیدگاه دوم است که بر پایه‌ی نظریه جامعه‌شناسی سیاسی سالخوردگی جمعیت قابل بررسی است.

جامعه‌شناسی سیاسی سالخوردگی جمعیت به بررسی رابطه بین سالخوردگی و سیاست پرداخته و به دنبال درک پیامدهای سیاسی سالخوردگی جمعیت است. در جامعه‌شناسی سیاسی، برای مطالعه و بررسی سالخوردگی به نظریه عدم تعهد^۱ و نظریه محرومیت نسبی^۲ اشاره می‌شود. این نظریه بر این باور است که سالخوردگی با کناره‌گیری از روابط اجتماعی و اقتصادی همراه است. از یک سو افراد سالخورده با خارج شدن از چرخه فعالیت اقتصادی، به نیروی غیرفعال و

۱disengagement Theory

۲Relative deprivation theory

مصرف کننده تبدیل می شوند و از نظر اقتصادی فشار سنگینی بر دوش جمعیت شاغل به ویژه دولت تحمیل می کند (Carvalho, 2016: 208-226). به تعبیر دیگر افزایش سالخوردگان منجر به عرضه‌ی نیروی کار و کاهش سطح بهره‌وری می گردد و در نهایت بر رشد و توسعه اقتصادی تاثیر منفی می گذارد، زیرا بودجه دولت به جای اینکه صرف تولید گردد، صرف تامین هزینه‌های مختلف سالخوردگان گردد (زنجری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۷۳).

در این خصوص الیان کامینگز^۱ و ویلیام هنری^۲ (۱۹۶۱) در کتاب «پیر شدن» نظریه عدم تعهد^۳ را مطرح کردند. این نظریه بیان کرده که کناره‌گیری از جامعه و روابط اجتماعی، بخشی طبیعی از فرآیند پیری است و فرد در دوران میانسالی به تدریج متوجه فناپذیری و مرگ خود می‌شود و ارتباطات اجتماعی‌اش را کاهش می‌دهد. از سوی دیگر جامعه نیز به طور متقابل او را کنار می‌گذارد (عامری، ۱۳۸۱: ۸-۹). این نظریه، فرآیند جدایی تدریجی افراد سالخورده از جامعه و کنار گذاشته شدن آن‌ها از نقش‌های اجتماعی و اقتصادی را پدیده‌ای دوطرفه، اجتناب‌ناپذیر و طبیعی می‌داند (اسیری و فروغان، ۱۳۹۶: ۳). در نتیجه‌ی این جدایی، تعاملات فرد سالخورده با دیگران کاهش می‌یابد. افراد مسن فعالیت‌های اقتصادی خود را کاهش می‌دهند و به دنبال نقش‌های منفعل‌تر می‌روند (میا، ۲۰۱۹: ۲). این نظریه فرض می‌کند که سالمندان از کارهای روزمره خود که در طول میانسالی انجام می‌دادند، جدا می‌شوند و وقت خود را صرف فعالیت‌های شخصی می‌کنند (عامری، ۱۳۸۱: ۹).

شایان ذکر است که دوران سالخوردگی غالباً با مرحله بازنشستگی هم‌زمان

^۱Elian Commings

^۲William Henry

^۳disengagement Theory

است؛ مرحله‌ای که با افول توانایی‌های جسمانی و روحی همراه است و این موضوع، امری طبیعی است. نخستین پیامد این گذار، خارج شدن تدریجی فرد سالخورده از چرخه فعالیت اقتصادی است که در نتیجه اغلب به کاهش درآمد منجر می‌شود و از سوی دیگر در بسیاری موارد با افزایش هزینه‌های زندگی، به‌ویژه در حوزه‌های بهداشتی، درمانی، خدمات رفاهی و معیشتی، هم‌زمان می‌گردد (Broniatowska, 2017: 165). در چنین شرایطی، سالمندان فاقد منابع مالی کافی در معرض آسیب‌های اقتصادی و اجتماعی قرار می‌گیرند و به تدریج به طبقات پایین درآمدی یا دهک‌های فقیر جامعه سقوط می‌کنند. در حقیقت افزایش هزینه‌های مراقبتی و رفاهی در دوران سالخوردگی، نیازمند دسترسی به منابع مالی پایدار و قابل اتکا است (Sivalap&Jijawat, 2014: 5-7). در غیاب چنین منابعی، سالخوردگان با احساس ناکامی، نارضایتی و تجربه محرومیت نسبی مواجه می‌شوند. احساسی که می‌تواند به‌عنوان یکی از محرک‌های اصلی نارضایتی اجتماعی و سیاسی شناخته می‌شود.

در واقع احساس محرومیت نسبی زمانی شکل می‌گیرد که افراد خود را در مقایسه با دیگران یا با انتظارات پیشین‌شان، محروم تلقی کنند. این احساس، اگر گسترده و پایدار باشد، می‌تواند به نارضایتی سیاسی منجر شود. در حقیقت، سیاسی شدن نارضایتی بدین نحو است که افراد، منشأ محرومیت‌ها و ناکامی‌های خود را نه در عوامل فردی یا تصادفی، بلکه در عملکرد نهادهای سیاسی و دولت مستقر جست‌وجو می‌کنند و چنانچه دولت یا حکام سیاسی منبع محرومیت شناخته شوند، خشونت جمعی شکل سیاسی به خود گرفته و خشونت منبعث از سرخوردگی معطوف به ضربه زدن به منبع محرومیت می‌گردد. بر این اساس، این نوع نارضایتی و پرخاشگری، از سطح فردی فراتر رفته و به سطح ساختاری و نهادی ارتقا می‌یابد (Gurr, 1973: 364)؛ به گونه‌ای که مطالبات اقتصادی و

اجتماعی به مطالبه گری سیاسی تبدیل می شوند. از یک سو، چنین نارضایتی می تواند دولت ها را به سمت اتخاذ سیاست های رفاهی سوق دهد (Mamun, 2020: 14-25)؛ زیرا شهروندان، به ویژه اقشار آسیب پذیر مانند سالخوردگان، انتظار دارند که دولت به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در تأمین نیازهای اساسی آنان (نظیر حوزه های سلامت- درمان، مراقبت، مسکن، خدمات رفاهی، حمایت مالی و...) نقش ایفا کند.

از سوی دیگر، در صورتی که دولت در پاسخ گویی به این مطالبات و هزینه ها ناکام باشد، منجر به نارضایتی گردد. نتیجه ی نارضایتی می تواند به کاهش حمایت سیاسی و فرسایش مشروعیت منجر شود؛ زیرا مشروعیت سیاسی زمانی پایدار است که شهروندان، نظام حاکم را نه تنها قانونی، بلکه کارآمد بدانند. زمانی که عملکرد دولت با انتظارات عمومی فاصله بگیرد، مشروعیت آن دچار فرسایش می شود و وفاداری و حمایت سیاسی کاهش می یابد؛ البته با توجه به شدت و گستره محرومیت نسبی، کاهش حمایت سیاسی می تواند صرفاً در سطح دولت روی کار باشد و باقی بماند و یا می تواند به سطوح رژیم سیاسی سرایت کند. بنابراین شدت و گستره محرومیت نسبی از نظر سیاسی می تواند زمینه ساز خشونت سیاسی در قالب ناآرامی ها و اعتراض ها تحقق یابد. در چنین شرایطی حمایت سیاسی سالخوردگان از دولت و مشروعیت دولت به تأمین هزینه ها و نیازهایشان وابسته است. بنابراین با توضیحات ارائه شده می توان اذعان کرد که با افزایش سالخوردگان، کارکردهای دولت از پیامدهای آن متاثر می شود؛ تا جایی که می تواند نوع جهت گیری فعالیت های دولت را مشخص نماید. در واقع سالخوردگان، تحقق خواسته هایشان را به دولت پیوند می زنند و دولت ناچار است بر پایه ی شرایط و مقتضیات جدید، اقدامات و تمهیداتی را لحاظ نماید.

روش پژوهش

در این پژوهش، از روش دلفی به عنوان یکی از شیوه‌های نظام‌مند گردآوری و تحلیل دیدگاه‌های تخصصی بهره گرفته شده است. این روش زمانی مناسب است که دستیابی به اجماع میان گروهی از صاحب‌نظران در خصوص یک موضوع خاص ضروری باشد، اما به دلیل محدودیت‌های مکانی، زمانی یا اجرایی، امکان برگزاری جلسات حضوری فراهم نیست. هدف اصلی از به کارگیری این روش، شناسایی دیدگاه‌های نوآورانه و پیش‌بینی تصمیمات راهبردی بلندمدت در حوزه مورد مطالعه است. همچنین یکی از ارکان اساسی در اجرای روش دلفی، گزینش دقیق و هدفمند اعضای پانل تخصصی است؛ زیرا اعتبار نتایج نهایی به میزان صلاحیت علمی، تجربه حرفه‌ای و انسجام فکری شرکت‌کنندگان وابسته است. در این راستا، چهار معیار کلیدی برای انتخاب افراد واجد شرایط در نظر گرفته شد: تسلط علمی بر موضوع پژوهش، انگیزه و توان مشارکت فعال، دسترسی به زمان کافی برای حضور در مراحل مختلف مطالعه، و برخورداری از مهارت‌های ارتباطی مؤثر (Hus, 2007, pp. 10-11).

بر اساس مرور ادبیات پیشین، حجم نمونه در مطالعات دلفی معمولاً بین ۵ تا ۲۵ نفر تعیین می‌شود. همچنین، در شرایطی که میان اعضای پانل، انسجام فکری وجود داشته باشد، تعداد ۱۰ تا ۱۵ نفر برای دستیابی به نتایج معتبر کفایت می‌کند (تبریزی و غریبی، ۱۳۹۱: ۸-۹). با این حال، در این پژوهش، به منظور ارتقاء اعتبار نتایج و با در نظر گرفتن احتمال کاهش مشارکت در طول فرآیند، تعداد ۳۵ نفر از متخصصان حوزه‌های علوم سیاسی (تمام گرایش‌ها) و علوم اجتماعی (تمام گرایش‌ها) شناسایی شدند. پس از اعمال شاخص‌های انتخاب و غربال‌گری

اولیه، ۳۰ نفر بر اساس معیارهایی نظیر سابقه پژوهشی، تجربه اجرایی مرتبط با موضوع و دارا بودن مدرک دکتری در رشته تخصصی، به‌عنوان اعضای پانل انتخاب شدند. از این تعداد، ۲۸ نفر آمادگی خود را برای مشارکت اعلام کردند و در نهایت، ۲۵ نفر پرسش‌نامه‌های سه مرحله‌ای روش دلفی را تکمیل نمودند. بنابراین، تعداد نهایی اعضای پانل در این مطالعه، ۲۵ نفر می‌باشد.

رویه انجام پژوهش

پس از تعیین اعضای پانل، فرآیند اجرای مراحل روش دلفی آغاز شد. پیش از ورود به شرح تفصیلی این مراحل، لازم به تأکید است که روش دلفی در قالب‌های مختلفی قابل اجراست؛ با این حال، این پژوهش بر الگوی کلاسیک آن تمرکز دارد. بر اساس دیدگاه لینستون^۱، روش دلفی کلاسیک بر سه اصل بنیادین نظیر حفظ ناشناس بودن مشارکت کنندگان، ارائه بازخورد ساختاریافته، و تکرار مراحل تا دستیابی به اجماع نظری استوار است. مرحله نخست با انجام مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با اعضای پانل آغاز گردید. در این مرحله، پژوهشگر اطلاعات استخراج شده از منابع علمی پیشین را در اختیار شرکت کنندگان قرار داد و نظرات آنان را در خصوص موضوع اصلی پژوهش، یعنی «تأثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون»، گردآوری نمود. داده‌های حاصل از این مرحله، مبنای طراحی پرسش‌نامه‌ای بسته با استفاده از طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت قرار گرفت. این پرسش‌نامه به گونه‌ای تنظیم شد که شرکت کنندگان بتوانند ابعاد مختلف موضوع را بر اساس میزان اهمیت و تأثیر، اولویت‌بندی نمایند. در این مرحله، هر یک از اعضا به صورت مستقل و بدون اطلاع از هویت یا دیدگاه‌های سایر شرکت کنندگان، نظرات خود را ارائه دادند (ناشناس بودن)..

^۱ Harlod Linstone

پس از جمع‌آوری پاسخ‌ها، پژوهشگر نتایج مرحله اول را به صورت خلاصه و بدون ذکر نام افراد، برای تمامی اعضا ارسال کرد تا آنان از طیف دیدگاه‌های موجود مطلع شوند (ویژگی اخذباز خورد). در مرحله دوم، اعضا با در نظر گرفتن نتایج مرحله نخست، بار دیگر دیدگاه‌های خود را بازنگری و اعلام کردند. این چرخه در مرحله سوم نیز تکرار شد (ویژگی تکرار) تا در نهایت، هم‌گرایی نظری و اجماع نسبی میان اعضای پانل حاصل گردد. سپس پژوهشگر به تجزیه و تحلیل یافته‌های بدست آمده از اجماع اعضای پانل پرداخت (Linstone, 2002: 55-58).

نکته حائز اهمیت این است که در تمامی مراحل، ارزیابی میزان اهمیت و اولویت تأثیرات سالخوردگی جمعیت بر عملکرد دولت، از طریق مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت انجام شد. این مقیاس شامل گزینه‌های «تأثیر بسیار زیاد» (عدد ۵)، «تأثیر زیاد» (عدد ۴)، «تأثیر متوسط» (عدد ۳)، «تأثیر کم» (عدد ۲)، و «تأثیر بسیار کم» (عدد ۱) بود. عدد ۳ به عنوان نقطه خنثی یا بی طرف در نظر گرفته شد و بر این اساس، دامنه عدم موافقت از ۱ تا ۳ و دامنه موافقت از ۳ تا ۵ تعریف گردید. در هر مرحله، مجموع امتیازات مربوط به هر مؤلفه و پاسخ‌های پیشین اعضا، به صورت ساختاریافته در اختیار آنان قرار گرفت تا امکان بازنگری، اصلاح و هم‌سنجی دیدگاه‌ها فراهم شود.

همچنین مطابق با رویه مطالعات پیشین، سطح توافق نظری میان اعضای پانل برابر با ۷۰ درصد در نظر گرفته شد. به منظور سنجش میزان اجماع در هر مرحله، از ضریب هماهنگی کندال^۱ بهره گرفته شد. این ضریب با نماد (w) نشان داده می‌شود و ضریب کندال مقداری بین صفر تا یک را به خود اختصاص می‌دهد؛

^۱ Kendalls Coefficient of Concordance(w)

به‌طوری که مقدار صفر بیانگر فقدان کامل توافق و مقدار یک نشان‌دهنده توافق کامل میان شرکت کنندگان است. مقدار W برای تعیین درجه هماهنگی و موافقت میان چندین دسته رتبه مربوط به N (شی یا فرد) است. این مقیاس همبستگی رتبه‌ای میان M مجموعه رتبه را نشان می‌دهد. همچنین این مقیاس نشانگر این است که افراد، چند مقوله را براساس اهمیت آن‌ها مرتب کرده و معیارهای مشابهی را برای قضاوت درباره اهمیت هر یک از مقوله‌ها به کار برده و از این جهت، با یکدیگر اتفاق نظر دارند (رسولی، ۱۳۹۳: ۶۶-۹۴)

جدول ۲: تفسیر مقادیر ضریب هماهنگی کندال

مقدار W	تفسیر	اطمینان نسبت به ترتیب عوامل
۰/۱	اتفاق نظر بسیار ضعیف	وجود ندارد
۰/۳	اتفاق نظر ضعیف	کم
۰/۵	اتفاق نظر متوسط	متوسط
۰/۷	اتفاق نظر قوی	زیاد
۰/۹	اتفاق نظر بسیار قوی	بسیار زیاد

یافته‌های پژوهش

توصیف یافته‌ها

مرحله اول: در مرحله مقدماتی اجرای روش دلفی، پژوهشگر ابتدا داده‌های حاصل از مرور نظام‌مند منابع علمی پیشین مرتبط با موضوع «تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون» را گردآوری و در اختیار اعضای پانل تخصصی قرار داد. به‌منظور تکمیل و غنی‌سازی این داده‌ها، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته‌ای با صاحب‌نظران منتخب انجام شد تا دیدگاه‌های آنان در خصوص موضوع مذکور استخراج گردد. پس از گردآوری داده‌های

کیفی حاصل از مصاحبه‌ها، تحلیل محتوای نظام‌مند بر روی پاسخ‌ها صورت گرفت. در نتیجه این تحلیل، مجموعه‌ای از تأثیرات کلیدی سالخوردگی جمعیت بر عملکرد دولت از منظر کارشناسان شناسایی شد. این یافته‌ها با نتایج حاصل از مرور منابع پیشین مقایسه و هم‌سنجی گردید تا میزان هم‌پوشانی و تفاوت‌های احتمالی مشخص شود. در نهایت، با تلفیق داده‌های تجربی و نظری، تعداد ۱۲ مؤلفه اثرگذار به عنوان تأثیرهای سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت استخراج و برای مراحل بعدی مطالعه دلفی مورد استفاده قرار گرفت.

جدول ۳: تأثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون

مجموع تأثیرهای بدست آمده از مرور منابع پیشین و مصاحبه با صاحب‌نظران	
تشدید ماهیت رفاهی دولت	رواج گرایش‌های پوپولیستی
تضعیف اقتدارگرایی	کاهش مسئولیت‌پذیری برای پیشبرد توسعه
کاهش تحرک و نشاط سیاسی (نظیر کاهش نشاط، شور و هیجان در برگزاری انتخابات و...)	کاهش شفافیت و پاسخگویی برای پیشبرد توسعه
کاهش نقدپذیری	کاهش نظارت بر دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط برای پیشبرد توسعه
وابستگی مشروعیت دولت به تحقق هزینه و نیازها	وابستگی مقبولیت دولت به تحقق هزینه و نیازها
وابستگی وفاداری و حمایت سیاسی به تحقق هزینه و نیازها	وابستگی اعتماد سیاسی به تحقق نیازها

سپس پرسشنامه‌ای با پاسخ‌های پنج‌درجه‌ای طیف لیکرت برای این ۱۲ تأثیر طراحی شد و برای اعضا ارسال گردید. نتایج به‌دست آمده نشان داد که اعضا، ۱۱ تأثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت را تأثیر زیاد و تأثیر بسیار زیاد

تشخیص دادند و تنها یک تاثیر (کاهش نقدپذیری) که میانگین ۳/۹۶ درصد را بدست آورد و به دلیل عدم اجماع و اتفاق نظر اعضا حذف و برای مرحله دوم لحاظ نگردید.

مرحله دوم: در این مرحله، میانگین هر تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در مرحله قبل بدون ذکر نام برای اعضای پانل فرستاده شد و از آنان خواسته شد که مجدد به اولویت بندی هر تاثیر بپردازند و یا اینکه نظر خویش را مورد بازبینی قرار دهند. در این مرحله، صاحب نظران تمام ۱۱ تاثیر سالخوردگی جمعیت را تاثیر زیاد یا بسیار زیاد تشخیص دادند و تمام ۱۱ تاثیر سالخوردگی جمعیت به مرحله سوم راه پیدا کردند.

مرحله سوم: در این مرحله، اعضای پانل مجدد نظر خود را در خصوص تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران را بیان کردند و در این مرحله نیز صاحب نظران، ۱۱ تاثیر سالخوردگی جمعیت را با گزینه تاثیر زیاد یا بسیار زیاد ارزیابی کردند و در نهایت اجماع و اتفاق نظر بین اعضای پانل در خصوص موضوع مذکور ایجاد شد.

خلاصه کلام در این پژوهش، روش دلفی در سه مرحله انجام شد. انحراف معیار پاسخ های اعضای پانل در دور اول ۰/۷۱ و مقدار ضریب کندال برای سنجش میزان اتفاق نظر صاحب نظران در دور اول ۰/۶۸۰ بدست آمد. انحراف معیار پاسخ های اعضای پانل در دور دوم ۰/۵۰ و دور سوم ۰/۴۰ محاسبه شد. ضریب کندال نیز میزان اجماع صاحب نظران را در دوره های دوم و سوم به ترتیب ۰/۷۶۰ و ۰/۸۰۲ نشان می دهد. نتایج کلی حاصل از گردآوری داده های مربوط به نظرات پانل دلفی در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴: نتایج سه مرحله دلفی

مرحله اول			مرحله دوم			مرحله سوم			تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون
امتیاز	میانگین	انحراف معیار	امتیاز	میانگین	انحراف معیار	امتیاز	میانگین	انحراف معیار	
۱۱۹	۴/۷۶	۰/۴۴	۱۲۲	۴/۸۸	۰/۳۳	۱۲۳	۴/۹۲	۰/۲۸	تشدید ماهیت رفاهی دولت
۱۰۶	۴/۲۴	۰/۶۸	۱۱۳	۴/۵۲	۰/۵۱	۱۱۳	۴/۵۲	۰/۵۱	کاهش مسئولیت‌پذیری در خصوص پیشبرد توسعه کشور
۱۰۳	۴/۱۲	۰/۷۸	۱۰۸	۴/۳۲	۰/۵۶	۱۱۰	۴/۴۰	۰/۵۰	کاهش شفافیت و پاسخگویی برای پیشبرد توسعه کشور
۱۰۳	۴/۱۲	۰/۷۸	۱۰۵	۴/۲۰	۰/۶۳	۱۰۵	۴/۲۰	۰/۶۳	کاهش نظارت بر دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط در خصوص پیشبرد توسعه
۹۹	۳/۹۶	۰/۹۹	—	—	—	—	—	—	کاهش نقدپذیری
۱۰۵	۴/۲۰	۰/۶۳	۱۱۰	۴/۴۰	۰/۵۰	۱۱۲	۴/۴۸	۰/۵۱	کاهش نشاط و تحرک سیاسی
۱۱۴	۴/۵۶	۰/۶۵	۱۱۵	۴/۶۰	۰/۵۷	۱۱۹	۴/۷۶	۰/۴۴	وابستگی مقبولیت دولت به تحقق هزینه‌ها و نیازها
۱۱۷	۴/۶۸	۰/۴۸	۱۲۲	۴/۸۸	۰/۳۳	۱۲۳	۴/۹۲	۰/۲۸	وابستگی مشروعیت دولت به تحقق هزینه‌ها
۱۱۲	۴/۴۸	۰/۵۱	۱۱۹	۴/۷۶	۰/۴۴	۱۲۰	۴/۸۰	۰/۴۱	وابستگی اعتماد سیاسی به تحقق هزینه‌ها
۱۱۷	۴/۶۸	۰/۴۸	۱۲۲	۴/۸۸	۰/۳۳	۱۲۴	۴/۹۶	۰/۲۰	وابستگی وفاداری و حمایت سیاسی به تحقق هزینه‌ها
۱۱۵	۴/۶۰	۰/۵۷	۱۱۹	۴/۷۶	۰/۴۴	۱۲۲	۴/۸۸	۰/۳۳	روح گرایش‌های پوپولیستی دولت
۱۱۳	۴/۵۲	۰/۵۱	۱۱۷	۴/۶۸	۰/۴۸	۱۱۹	۴/۷۶	۰/۴۴	تضعیف روحیه اقتدارگرایی
			جمع انحراف معیار	جمع انحراف معیار	جمع انحراف معیار			جمع انحراف معیار	
			۰/۷۱	۰/۵۰	۰/۵۰			۰/۴۰	

براساس نتایج مراحل سه گانه روش دلفی، به دلیلی که در ادامه ارائه می‌شود، اجماع و اتفاق نظر میان اعضای پانل حاصل شده و می‌توان تکرار مراحل را پایان

داد. انحراف معیار پاسخ‌های صاحب‌نظران از ۰/۷۱ در دور اول به ۰/۴۰ در دور سوم کاهش یافت. ضریب کندال برای پاسخ‌های اعضای پانل درباره تاثیرهای سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در دور اول ($W=0/680$)، دور دوم ($W=0/760$) و در دور سوم ($W=0/802$) بدست آمد. در حقیقت، با توجه به اینکه تعداد اعضای پانل ۲۵ نفر بوده، این میزان از هماهنگی کاملاً معنادار است و براساس تفسیر مقادیر گوناگون ضریب کندال، اتفاق نظر بالای بین اعضا پانل ایجاد شده و اطمینان بسیار زیاد نسبت به تاثیرهای سالخوردگی جمعیت بدست آمده است. همچنین با توجه به اینکه میزان اجماع و اتفاق نظر اعضای پانل در دور دوم و سوم، رشد قابل توجهی را نشان نداد، تکرار مرحله‌های دلفی پایان یافت. همچنین از منظر اعضای پانل، «وابستگی حمایت سیاسی به تحقق نیازها» و «وابستگی مشروعیت دولت به تحقق نیازها» با ۴/۹۶ درصد؛ «تشدید ماهیت رفاهی دولت»، ۴/۹۲ درصد و «رواج گرایش‌های پوپولیستی دولت» با ۴/۸۸ درصد جزء مهمترین تاثیرات سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون بوده است

تحلیل یافته‌ها: تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون

تشدید ماهیت رفاهی دولت: از منظر صاحب‌نظران این پژوهش، یکی از مهمترین تاثیرهای سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون، «تشدید ماهیت رفاهی دولت» بوده است. افزایش جمعیت سالخوردگان، با گسترش هزینه‌ها و نیازهای سالخوردگان (حمایت‌های معیشتی- رفاهی، مراقبت‌های بهداشتی- درمانی و...) همراه است که این شرایط، فشار سنگینی را بر خود سالمندان و به ویژه بودجه دولتها برای تامین هزینه‌های سالمندان تحمیل

می‌کند و به جای آنکه بودجه دولت برای تامین هزینه‌های تولید و توسعه کشور به کار گرفته شود، صرف ارائه خدمات رفاهی، بهداشتی-درمانی و... به سالخوردگان می‌شود. در واقع ماهیت دولت از «توسعه‌گرا» به «رفاه‌محور» تغییر می‌یابد؛ زیرا با توجه به تحصیل‌داری دولت و ماهیت غالب دولتی اقتصاد ایران، تامین هزینه‌ها و نیازهای سالخوردگان به یکی از وظایف اصلی دولت تبدیل گشته است. از این رو، با افزایش تعداد سالخوردگان در کشور ایران از دهه ۸۰، اقداماتی در جهت ارتقای سطح زندگی، معیشت و منزلت سالخوردگان از سوی دولت ایران صورت گرفت. در این خصوص می‌توان به سیاستگذاری‌ها و اقدامات دولت نهم و دهم اشاره کرد. برای نمونه، در سال ۱۳۸۵ توجه به حمایت از سالخوردگان در ابعاد مختلف با بودجه عمومی در ماده ۳۹ قانون برنامه پنجم توسعه پنجم لحاظ گردید (قانون برنامه پنجم توسعه، ۱۳۸۹/۱۰/۱۵). همچنین در سال ۱۳۸۴ «آیین‌نامه ارتقای منزلت و اعطای تسهیلات اجتماعی، فرهنگی، رفاهی به بازنشستگان ۶۰ سال به بالا» تصویب گردید که براساس این آیین‌نامه، تمامی صندوق‌های بازنشستگی مکلف به صدور کارت شناسایی تحت عنوان کارت منزلت برای بازنشستگان شدند که افراد مذکور با ارائه این کارت از عضویت در کتابخانه‌های دولتی به صورت رایگان، استفاده از امکانات ورزشی در اختیار سازمان تربیت بدنی و دستگاههای اجرایی وابسته به دولت به صورت نیم بها بهره‌مند شدند. از دیگر اقدامات دولت دهم به ویژه در سال ۱۳۹۱، ارائه تسهیلات سفر (سفرهای سیاحتی و زیارتی) به سالخوردگان و ایجاد «خانه‌های مهر» در مراکز استان‌ها و شهرهای بزرگ در راستای ارتقاء منزلت اجتماعی سالمندان بوده است. یکی دیگر از اقدامات، قانون هدفمندسازی یارانه در سال ۱۳۸۹ بود که با حذف تدریجی یارانه کالاها، مبالغی به صورت نقدی به حساب سرپرستان خانوارهای کم‌درآمد از جمله سالخوردگان کم‌درآمد با هدف کاهش

نابرابری و حمایت از طبقات کم‌درآمد واریز می‌شد.

همچنین از دیگر تمهیدات، حمایت دولت از طریق نهادهای رفاهی مثل سازمان بهزیستی و کمیته امداد امام خمینی (ره) به عنوان متولیان حمایت از سالخوردگان بود که خدمات خود را بر سالخوردگان فاقد پوشش بیمه‌ای یا کم-درآمد ارائه می‌داد: الف) پرداخت مستمری به سالخوردگان تحت پوشش سازمان بهزیستی و کمیته امداد امام خمینی (ره). ب) افزایش مراکز نگهداری شبانه‌روزی از سالمندان (افزایش خانه سالمندان). ج) ارائه کارت درمان رایگان به افراد بیمه نشده و نیازمند که برخی سالخوردگان را در برمی گرفت؛ هرچند خدمات سلامت و رفاه اجتماعی آن محدود بود. یکی دیگر از اقدامات، تأسیس «اداره سالمندان در وزارت بهداشت-درمان و آموزش پزشکی» که با هدف موضوع سلامت سالمندان نظیر طرح غربالگری صورت گرفت (اداره کل سلامت، ۱۳۹۸). همچنین از دیگر اقدامات، افزایش «پایگاه بهداشت و مراکز جامع سلامت شهری»؛ راه‌اندازی «خانه سلامت» در سال ۱۳۸۵ و ایجاد «کانون‌های سالمندان» بود که در سال ۱۳۸۸ که با هدف ارتقای سلامت و ارائه خدمات پزشکی، پرستاری، توانبخشی و روان‌شناسی به سالمندان شروع به فعالیت کردند (مدنی قهفرخی، ۱۴۰۰: ۳۳۲). در نهایت، تلاش‌های برای تدوین «سند ملی سالمندان کشور» به منظور ارتقا سلامت جسمی، روانی و معنوی سالمندان صورت گرفت که شورای ملی سالمندان کشور در این دوره برای تدوین این سند تلاش بسیار کرد؛ اما ابلاغ رسمی و نهادی در دولت‌های بعدی صورت گرفت.

دولت دهم و یازدهم نیز با توجه به هشدار افزایش جمعیت تا سال ۱۴۳۰، رویکردهای تمرکز صرف بر نگهداری از سالخوردگان را به رویکرد جامعه‌ی سازگار با سالخوردگی و ارتقای کرامت آنان سوق داد؛ اما قبل از آنکه به اقدامات دو دولت مذکور بپردازیم، ذکر این نکته حائز اهمیت است که در سال

۱۳۹۳ سیاست‌های کلی جمعیت از سوی مقام معظم رهبری (مدظله) ابلاغ گردید که در بند ۷ سیاست‌های کلی جمعیت به موضوع سالمندی جمعیت تاکید شده که در راستای «فرهنگ‌سازی برای احترام و تکریم سالخوردگان و ایجاد شرایط لازم برای تامین سلامت و نگهداری آنان در خانواده» اقدام‌های لازم در دستور کار ارگان‌های مختلف نظام قرار گیرد.

افزون بر این، دولت دهم به اقدامات رفاهی در خصوص سالخوردگان پرداخت که توجه به حمایت از سالخوردگان در قانون برنامه ششم توسعه لحاظ گردید. در ماده ۸۰ این برنامه ذکر شده است که برای توانمندسازی گروه‌های نیازمند از جمله سالخوردگان از بودجه عمومی استفاده شود (قانون برنامه ششم توسعه، ۱۳۹۵/۱۲/۱۴). همچنین از دیگر سیاستگذاری‌ها در جهت حمایت از سالخوردگان، تصویب "قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور" است که در ماده ۲ و ۳ سالخوردگان به عنوان افراد آسیب‌پذیر که نیازمند حمایت اجتماعی و توان‌بخشی هستند، معرفی شدند و سازمان بهزیستی متولی نگهداری، سرپرستی و حمایت از سالخوردگان معرفی شده است (قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور، ۱۳۹۵/۱۱/۱۰). از دیگر تمهیدات، اجرای «طرح تحول در نظام سلامت» از سال ۱۳۹۳ تا سال ۱۳۹۷ بود که دارای ابعاد مختلف بود: الف) این طرح منجر به کاهش سهم پرداختی بیماران سالخورده در بیمارستان‌های دولتی گشت. همچنین داروها و خدمات بستری برای سالخوردگان با تخفیف ویژه ارائه می‌شد. ب) اعطای بیمه رایگان به سالخوردگان در قالب بیمه سلامت از سال ۱۳۹۳ به افراد فاقد بیمه بود که بسیاری از سالخوردگان کم‌درآمد و روستایی را در بر گرفت. ج) توجه بیشتر به «طب سالخوردگی» در کشور و گسترش برنامه‌های مرتبط به سلامت سالخوردگان در سطح وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی نظیر افزایش کلینیک‌ها و بیمارستان‌های تخصصی سالخوردگان. د)

تمرکز بر مراقبت در منزل از سالخوردگان سازمان بهزیستی که در این خصوص، رویکرد این سازمان از افزایش مراکز شبانه‌روزی به سمت توسعه مراکز روزانه سالخوردگان بهزیستی تغییر پیدا کرد. از این رو در دوران مذکور، مراکز توانبخشی روزانه؛ مراکز توانبخشی در منزل سازمان بهزیستی؛ مراکز مراقبت در منزل از سالخوردگان (این مراکز به صورت غیردولتی با مجوز از سازمان بهزیستی از سال ۱۳۹۲ تاکنون ایجاد شده‌اند) افزایش یافت (مدنی قهفرخی، ۱۴۰۰: ۳۳۲-۳۳۴).

از دیگر اقدامات «اصلاح نظام پرداخت بازنشستگان (همسان‌سازی)» بود. در دولت دوازدهم در سال سال ۱۳۹۵، با توجه به کاهش قدرت خرید بازنشستگان در برابر تورم، موضوع افزایش پلکانی مستمری و متناسب‌سازی و همسان‌سازی حقوق بازنشستگان با شاغلان هم‌تراز مطرح شد. همچنین از دیگر اقدامات مهم دولت یازدهم، تکمیل و نهادینه‌سازی «سند ملی سالمندان» بود که این سند در سالهای پایانی دولت یازدهم ابلاغ گردید. همچنین «سامانه و شبکه ملی سالمندان» زیر نظر معاونت رفاه وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی برای رصد وضعیت و نیازهای سالخوردگان در سراسر کشور راه‌اندازی شد که از دیگر اقدامات این دولت بود.

همچنین با افزایش جمعیت سالخوردگان، دولت سیزدهم نیز موضوع «حمایت از قشر سالمند» را ذیل سیاست‌های کلی «دولت مردمی» تعریف کرد. از اقدامات این دولت، پرداخت بدهی‌های دولت به صندوق‌ها و سازمان‌های بازنشستگی بود. از دیگر تمهیدات، حمایت‌های معیشتی بوده که برای نمونه می‌توان به افزایش مستمری بازنشستگان و همسان‌سازی حقوق بازنشستگان لشکری و کشوری (هیئت دولت، ۱۴۰۱/۲/۲۷)؛ افزایش مستمری مددجویان سالمند تحت پوشش بهزیستی و کمیته امداد خمینی (ره) در سال ۱۴۰۱ (مستمری ماهانه سالمندان ۳۰٪

افزایش یافت)؛ طرح کالابرگ الکترونیکی برای سالخوردگان دهک‌های پایین در سال ۱۴۰۲؛ افزایش ۲۰ درصدی اعتبارات سازمان بهزیستی برای مراکز شبانه‌روزی سالخوردگان (هیئت دولت، ۱۴۰۲/۴/۱۰) و افزایش تسهیلات مالی نظیر افزایش وام‌های ضروری بازنشستگان اشاره کرد. از دیگر اقدامات حمایتی و رفاهی، اجرای «پویش ملی کنترل فشار خون و دیابت سالخوردگان» از سوی وزارت بهداشت در سال ۱۴۰۱ بود. همچنین در دولت مذکور، مراکز مراقبت در منزل و پرستاری خانگی سالخوردگان توسعه بیشتر پیدا کرد. همچنین از تمهیدات مهم این دولت، اجرای مرحله اول سند ملی سالمندان کشور بود (هیئت دولت، ۱۴۰۱/۱۰/۲۲)

علاوه بر این اقدامات، طرح «خانه‌های دوستداران سالمندان» در ۴۰ مرکز در استان‌ها توسط بهزیستی در سال ۱۴۰۲ برای ارائه خدمات توانبخشی و فعالیت فرهنگی اجرا گردید. همچنین در سال ۱۴۰۲ برنامه «شهر دوستدار سالمند» در شهرهای تهران، اصفهان، مشهد و تبریز با همکاری وزارت کشور و شهرداری‌ها از یک سو به منظور بنا شدن مسکن در مناطق امن و مقرون به صرفه برای سالخوردگان و از سوی دیگر ایجاد فضای شهری سبز، ایمن، بدون ترافیک و با دسترسی آسان برای بهره‌مندی از خدمات اجتماعی و رفاهی آنان اجرا گردید.

بنابراین تحولات اخیر در ساختار سیاست‌گذاری‌های دولت ایران از دهه ۸۰ تاکنون، نشان می‌دهد که دولت بیش از گذشته به سمت ایفای نقش یک دولت رفاهی حرکت کرده است. در حقیقت گسترش تعهدات اجتماعی دولت در خصوص حمایت‌های اجتماعی و رفاهی از سالخوردگان، نشان‌دهنده گرایش به سمت رفاهی شدن است که فشارهای مالی و تغییرات جمعیتی نظیر سالخوردگی جمعیت آن را تشدید می‌کند.

وابستگی مشروعیت و حمایت سیاسی از دولت به تحقق هزینه‌ها و

نیازها: از منظر صاحب‌نظران، یکی دیگر از مهمترین تأثیرات سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت «وابستگی مشروعیت دولت به تحقق هزینه‌ها و نیازها» بوده است. افزایش تعداد سالخوردگان از یک سو موجب کاهش نیروی کار و کاهش بهره‌وری و رشد اقتصادی می‌شود و از سوی دیگر افزایش تعداد سالخوردگان موجب افزایش هزینه‌های بازنشتگی (مراقبت‌های بهداشتی-درمانی، خدمات رفاهی-معیشتی و...) می‌شود. در حقیقت اغلب سالخوردگان با توجه به اینکه از چرخه‌ی اقتصاد خارج شده‌اند و از درآمد پایین‌تری نسبت به سایر اقشار جامعه برخوردارند، نمی‌توانند هزینه‌های زندگی خویش را تامین نمایند. بنابراین بار هزینه‌های زندگی سالخوردگان به جامعه به ویژه دولت تحمیل می‌شود؛ زیرا انتظار سالخوردگان این است که دولت به صورت مستقیم و غیرمستقیم، اقدامات مقتضی را برای تامین هزینه‌ها و نیازهایشان صورت دهد. از این رو، میزان مشروعیت دولت و فراتر از آن نظام سیاسی نسبت مستقیمی با میزان موفقیت در تامین نیازها و خواسته‌های سالخوردگان پیدا می‌کند.

به تعبیر دیگر در شرایطی که تامین نیازها در ابعاد مختلف، یکی از مهمترین دغدغه‌های سالخوردگان است، طبیعی است که دولت بدنبال تامین نیازهای آنان باشد. در این شرایط اگر دولت بتواند حداکثر نیازها و مطالبات آنان را تامین نماید، دولتی کارآمد و دارای مشروعیت است و بالعکس اگر دولت در تامین نیازها و تقاضاهای جمعیت سالخورده ناتوان باشد، از یک سو، به مرور زمان مشروعیتش را از دست خواهد داد (نش، ۱۳۹۴: ۱۷۵) و از سوی دیگر، ناکامی در پاسخ‌گویی به این نیازها و بی‌توجهی دولت به مطالبات این گروه، زمینه‌ساز شکل‌گیری احساس محرومیت نسبی، بی‌اعتمادی و نارضایتی گسترده در میان آنان خواهد شد. این نارضایتی، در صورت مستمر می‌تواند به بروز تنش‌های

اجتماعی و در نهایت به اعتراضات سیاسی علیه دولت و حاکمیت منجر شود؛ چرا که سالخوردگان، دولت را مسئول مستقیم وضعیت موجود تلقی کرده و حمایت سیاسی خود را از آن سلب می‌نمایند.

در این چارچوب، افزایش تجمعات اعتراضی سالخوردگان در سال‌های اخیر در نقاط مختلف کشور را می‌توان به‌عنوان نشانه‌ای ملموس از کاهش اعتماد عمومی و نارضایتی فزاینده این قشر نسبت به عملکرد دولت در حوزه رفاه اجتماعی و تأمین معیشت ارزیابی کرد. در حقیقت، از سال ۱۳۹۵ به بعد؛ یعنی از دولت یازدهم تاکنون در شهرهای مختلف، سالخوردگان به ویژه بازنشستگان تأمین اجتماعی، مخابرات، صنایع فولاد، معلمان و... در مقابل مجلس شورای اسلامی و یا نهادهای حکومتی در شهرهای تهران، اهواز، کرمانشاه، کردستان، اردبیل، ایلام و... تجمعات و اعتراضاتی را مبنی بر رسیدگی به وضعیت معیشتشان، افزایش حقوق و غیره ایجاد کردند. درواقع این تجمعات با افزایش تورم، کاهش ارزش پول و کوجکتر شدن سفره معیشتشان فراگیرتر و بزرگتر شده است. برای نمونه در سال ۱۴۰۳، بیش از ۷۰ تجمع بازنشستگان در شهرهای مختلف صورت گرفته است.

رواج گرایش‌های پوپولیستی: یکی دیگر از تاثیرهای مهم سالخوردگی جمعیت از منظر صاحب‌نظران «رواج گرایش‌های پوپولیستی در سیاست‌گذاری‌های دولتی» است. با افزایش شمار سالخوردگان، هزینه‌های مرتبط با بازنشستگی از جمله خدمات درمانی، مراقبت‌های بهداشتی و حمایت‌های رفاهی و معیشتی به‌طور چشمگیری افزایش می‌یابد.

از آنجا که سالخوردگان به‌دلیل خروج از چرخه تولید اقتصادی، غالباً با درآمدی محدود مواجه‌اند و توانایی تأمین مستقل هزینه‌های زندگی را ندارند، فشار مالی قابل توجهی بر منابع عمومی دولت وارد می‌شود. در چنین شرایطی،

انتظار عمومی سالخوردگان از دولت برای تأمین نیازهای اساسی شان افزایش می‌یابد و این مطالبه‌گری، زمینه‌ساز شکل‌گیری گفتمان‌های پوپولیستی در عرصه سیاست می‌شود.

در این چارچوب، شعارها و وعده‌هایی که متضمن افزایش حمایت‌های مالی و رفاهی از شهروندان، به‌ویژه سالمندان است، به‌ویژه در دوره‌های انتخاباتی، برجسته‌تر می‌شوند. وعده‌هایی نظیر افزایش یارانه‌های نقدی، حل فوری مشکلات اقتصادی، ارائه خدمات گسترده اجتماعی و اقتصادی، اغلب در کمپین‌های انتخاباتی نامزدهای ریاست‌جمهوری با هدف جلب حمایت اقشار آسیب‌پذیر، به‌ویژه سالخوردگان، طراحی شده است. برای نمونه همانطور که در صفحات پیشین اشاره شد، از سال ۱۳۸۰ تعداد سالخوردگان در کشور ایران سیر صعودی یافت و به همین جهت در انتخابات ریاست‌جمهوری در دوره‌های مختلف، شاهد وعده‌های و شعارهای تبلیغاتی در حمایت از سالخوردگان بوده‌ایم.

در انتخابات ریاست‌جمهوری دوره یازدهم و دوازدهم، در شعارهای انتخاباتی کاندیدا از جمله آقای حسن روحانی شاهد حمایت از سالخوردگان برای افزایش حقوق بازنشستگان، افزایش نگهداری سالمندان و... هستیم. همچنین در سیزدهمین دوره ریاست‌جمهوری، مرحوم آقای ابراهیم رئیسی در تبلیغات انتخاباتی بیان می‌کردند که به دنبال ایجاد دولتی است که توجه به محرومان و طبقات پایین جامعه به ویژه بازنشستگان از مهمترین اولویت‌هایش خواهد بود. همچنین وعده‌های انتخاباتی آقای پزشکیان در چهاردهمین دوره انتخابات ریاست‌جمهوری تجلی حمایت از اقشار ضعیف به ویژه سالخوردگان بوده است. ایشان در کمپین‌های انتخاباتی خویش بیان می‌کردند که در پی بهبود وضعیت معیشت مردم هستند و دولت ایشان، سلامت اقشار ضعیف به ویژه سالخوردگان را در اولویت قرار می‌دهد. از این رو می‌توان اذعان کرد که با افزایش تعداد

سالخوردگان، انتظاراتشان از دولت برای تضمین رفاه و امنیت اقتصادی‌شان افزایش یافته و این مطالبه‌گری توانسته است به بازتعریف اولویت‌های سیاست‌گذاری و گرایش به تصمیم‌گیری‌های کوتاه‌مدت و مبتنی بر جلب رضایت عمومی منجر شود.

نتیجه‌گیری

جمعیت همواره به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های بنیادین در فرآیند سیاست‌گذاری و در تمامی ابعاد و شئون اجتماعی انسان نقش‌آفرین بوده است. این عنصر، شرط اساسی تحقق حکومت تلقی می‌شود و از منظر میشل فوکو، قدرت و ثروت دولت در گروی جمعیت آن است. فوکو در چارچوب مفاهیم قدرت، از جمعیت به‌عنوان تجلی «زیست‌قدرت» در عرصه سیاسی یاد می‌کند. بر این اساس، مفاهیمی چون زندگی، مرگ، سلامت، امید به زندگی و سالخوردگی به پدیده‌هایی با اهمیت سیاسی بدل می‌شوند که مدیریت آن‌ها ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است؛ به گونه‌ای که سیاست‌های اعمال‌شده باید در جهت ارتقای کیفیت زندگی افراد و در نهایت، تقویت ظرفیت‌های دولت سامان یابند. پدیده سالخوردگی جمعیت، همانند متغیرهایی چون سن، جنسیت، ساختار خانوادگی و... یکی از موضوعات بنیادین در مطالعات کیفی جمعیت‌شناسی به‌شمار می‌رود. این روند، هرچند بازتابی از دستاوردهای مهم در حوزه‌های بهداشت عمومی، تغذیه و رفاه اجتماعی است و نشان‌دهنده‌ی ارتقای سطح زندگی در جوامع انسانی محسوب می‌شود، اما در صورت نبود برنامه‌ریزی و مدیریت کارآمد و همچنین فقدان شناخت علمی از مسیر و پیامدهای آن، می‌تواند چالش‌های جدی برای اقتصاد، نظام سلامت و درمان و نیز توسعه‌ی پایدار ایجاد کند. بنابراین، افزایش سهم سالخوردگان در ترکیب جمعیتی کشورها، به‌ویژه در جوامع در حال گذار

مانند ایران، پیامدهایی پیچیده و چندبعدی در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی به دنبال خواهد داشت. با وجود این، مرور مطالعات پیشین در حوزه سالخوردگی جمعیت نشان می‌دهد که تمرکز اصلی صاحب‌نظران و پژوهشگران عمدتاً بر پیامدهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بهداشتی سالمندی بوده و تأثیرات سیاسی این پدیده کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ این در حالی است که این غفلت بررسی و پژوهش، در شرایطی رخ داده که رشد فزاینده جمعیت سالخورده در کشور ایران، به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر عرصه‌ی سیاست (فرآیندهای سیاست‌گذاری، کارکرد دولت و...) اثرگذار بوده است؛ زیرا سیاست، به‌عنوان عرصه‌ای پویا و چندوجهی، همواره تحت تأثیر پدیده‌ها و رخدادهایی قرار دارد که با سبک زندگی اجتماعی انسان در ارتباط‌اند. در واقع، هر پدیده‌ای که در بستر جامعه شکل می‌گیرد، ظرفیت آن را دارد که بر فرآیندهای سیاسی اثرگذار باشد. از این منظر، گسترش پدیده سالخوردگی جمعیت در ایران نه تنها ابعاد زیستی و اجتماعی زندگی انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه پیامدهای آن به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر ساختار سیاسی و عملکرد نهادهای دولتی نیز سایه می‌افکند. به‌ویژه در شرایطی که نسبت سالخوردگان در جامعه رو به افزایش است، نمی‌توان کارکردهای دولت را مستقل از تأثیرات این تحول جمعیتی تحلیل کرد؛ زیرا نادیده گرفتن ابعاد سیاسی این پدیده می‌تواند به تضعیف ظرفیت‌های دولت در مواجهه با چالش‌های نوظهور گردد.

بر این اساس پژوهش پیش‌رو، بدنبال پاسخگویی به این پرسش است که چه تأثیری سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون گذاشته است؟ برای پاسخگویی از نظریه عدم تعهد و احساس محرومیت نسبی و از روش دلفی بهره گرفته شد. ابتدا ۲۵ نفر از صاحب‌نظران علوم سیاسی و علوم اجتماعی

انتخاب شدند و مرحله اول دلفی، در قالب مصاحبه باز اجرا گردید. از متن مصاحبه‌ها، تاثیرهای سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون استخراج شد. این تاثیرها با تاثیرهای بدست آمده از مطالعات منابع پیشین مورد مقایسه قرار گرفت و ۱۲ تاثیر استخراج گردید و به صورت پرسش‌نامه در قالب طیف لیکرت در سه مرحله در اختیار صاحب‌نظران گذاشته شد. در مرحله اول، ۱۱ تاثیر تایید شد و یک تاثیر «کاهش نقدپذیری» به دلیل عدم اجماع صاحب‌نظران حذف گردید و به مرحله دوم راه یافت. سپس در مرحله دوم، ۱۱ تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت مجدد تایید شد و در نهایت در مرحله سوم، اجماع بین اعضای پانل (صاحب‌نظران) بر روی ۱۱ تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت نظیر «تشدید ماهیت رفاهی دولت»؛ «تضعیف روحیه اقتدارگرایی»؛ «رواج گرایش‌های پوپولیستی دولت»؛ «کاهش مسئولیت‌پذیری دولت در پیشبرد توسعه»؛ «کاهش شفافیت و پاسخگویی در پیشبرد توسعه»؛ «کاهش نظارت بر دستگاه‌های ذی‌ربط در خصوص پیشبرد توسعه»؛ «کاهش نشاط و تحرک سیاسی»؛ «وابستگی مقبولیت به تحقق هزینه‌ها»؛ «وابستگی مشروعیت به تحقق هزینه‌ها»؛ «وابستگی اعتماد سیاسی به تحقق هزینه‌ها»؛ «وابستگی وفاداری و حمایت سیاسی به تحقق هزینه‌ها» ایجاد گشت.

همچنین از منظر صاحب‌نظران، مهم‌ترین پیامد سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون، افزایش وابستگی مشروعیت سیاسی و حمایت سیاسی دولت به توانایی آن در پاسخ‌گویی به نیازها و تأمین هزینه‌های مرتبط با سالمندان بوده است (میانگین امتیاز ۴٫۹۶). این وابستگی نشان می‌دهد که دولت بیش از گذشته مشروعیت سیاسی خود را در گرو موفقیت در حوزه سیاست‌های رفاهی و اجتماعی می‌بیند. علاوه بر این، تشدید ماهیت رفاهی دولت (۴٫۹۲) و گسترش گرایش‌های پوپولیستی (۴٫۸۸) از دیگر نتایج برجسته روند سالخوردگی

جمعیت بر کارکرد دولت از منظر صاحب‌نظران بوده است. در واقع، فشارهای ناشی از افزایش جمعیت سالمند نه تنها دولت را به بازنگری در نظام تخصیص منابع واداشته، بلکه به‌عنوان یک عامل تعیین‌کننده، مسیر سیاست‌گذاری عمومی را به سوی الگوهای مبتنی بر رفاه اجتماعی و گرایش‌های پوپولیستی سوق داده است. این روند، در بلندمدت می‌تواند ساختار دولت را به گونه‌ای تغییر دهد که مشروعیت آن بیش از هر زمان دیگری به توانایی در تامین خدمات اجتماعی و حمایت از اقشار سالخورده وابسته گردد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Elaheh Sadeghi

<https://orcid.org/0009-0003-9208-8854>

منابع

- اسیری، شهلا (۱۴۰۲)، *نگاهی تازه به سالمندی (نظریه تعالی سالمندی ژروترانسندنس)*، تهران: انتشارات جامعه‌نگر
- اداره کل سلامت شهرداری تهران (۱۳۹۸)، *راهنمای ارائه خدمات به سالمندان در استان تهران*، چاپ هم شهری
- باسخا، مهدی؛ یاور، کاظم؛ صادقی، حسین و ناصری، علیرضا (۱۳۹۴)، *تاثیر سالمندی جمعیت بر رشد اقتصادی غیر نفتی ایران*، *مجله دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران*، ۲(۹)، ۱۳۱
- پاگرد علیشاهی، فاطمه (۱۳۹۶)، *بررسی ارتباط سالمندی جمعیت با نابرابری درآمد در ایران*، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه غیرانتفاعی-

غیردولتی خاتم

تبریزی، جعفر صادق؛ غریبی، فرید (۱۳۹۱). طراحی مدل ملی اعتباربخشی با استفاده از

تکنیک دلفی، فصلنامه بیمارستان، ۱۱(۲)، ۹-۱۶

میری، ندا؛ مداح، مجید؛ راغفر، حسین (۱۳۹۸)، سالمندی و رشد اقتصادی، مجله

سالمندی، ۱۳(۵)، ۶۲۶-۶۳۷

رسولی، رضا (۱۳۹۳). طراحی مدل تقویت ماندگاری سازمانی کارکنان دانش پایه با

استفاده از فن دلفی، مشاوره شغلی و سازمانی، ۶(۲۱)، ۶۶-۹۴.

رسولی، محمد (۱۳۹۹)، حقوق و تکریم سالمندان، تهران: انتشارات جنگل

رونالد، دونالد (۱۳۹۶)، *ساختار و مدیریت جمعیت (زمینه ها، پیامدها و سیاست)*، مترجم

یعقوب فروتن، موسسه تحقیقات جمعیت

زنجری، نسیم؛ کلاتری بنادکی، سیده زهرا؛ صادقی، رسول و دلبری، احمد (۱۴۰۳)،

آینده پژوهی چالش ها و پیشران های ساختار و مدیریت جمعیت در ایران: رویکرد تحلیل

سناریو، *سالمند*، ۱۹(۲)، ۲۷۳

سترستن، ریچارد؛ آنجل، ژاکلین (۱۳۹۴)، *دستنامه جامعه شناسی سالمندی: روندها-*

نظریه ها، مترجم شهرزاد امیری و مرجان صفاری، تهران: دانشگاه تهران

شیخی، محمد تقی (۱۳۸۹)، *جامعه شناسی سالمندان*، تهران: انتشارات حریر

ضرغامی، علیرضا؛ میرزایی، محمد (۱۳۹۴)، *ساختار و مدیریت جمعیت ایران در چهار دهه*

پیشرو، مطالعات پیشرفت اسلامی-ایرانی، ۳(۶)، ۱۲۷-۱۴۰

عامری فروغ، گلناز؛ همکاران (۱۳۸۰)، تعاریف و نظریه های سالمندی، *حیات*، ۷(۳)،

۴-۱۳

فتحی، الهام (۱۳۹۸)، *پدیده ساختار و مدیریت جمعیت در ایران، مجله بررسی های آمار*

رسمی ایران، ۳۰(۲)، ۳۸۹

فتحی، الهام (۱۳۹۹)، *پدیده ساختار و مدیریت جمعیت در ایران و آینده آن*، تهران:

پژوهشگاه آمار

قیصریان، اسحاق (۱۳۸۸)، *بررسی ابعاد اجتماعی اقتصادی پدیده سالمندی در ایران*،

نشریه جمعیت، ۶۹، ۱-۲۸

قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۹/۱۰/۱۵)، انتشارات سازمان برنامه و بودجه

قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۹۵/۱۲/۱۴)، انتشارات سازمان برنامه و بودجه

کارادک، ونسان (۱۳۹۸)، جامعه شناسی پیری و پیرشدگی، مترجم سوسن کباری، تهران: انتشارات جامعه شناسان

کلدی، علیرضا (۱۳۸۳)، جامعه شناسی سالمندان، تهران، انتشارات علیرضا کلدی مرادی، سمیرا، اخوان کاظمی، مسعود و ابوالفتحی، محمد (۱۴۰۳)، جامعه شناسی

سیاسی سالخوردگی جمعیت، جامعه شناسی معاصر، ۱۳(۲۴)، ۳۰۱-۳۱۸

محبی میمندی، مهیار؛ کوششی، مجید و سوری، علی (۱۴۰۱)، رشد جمعیت و تغییر ساختار سنی و پیامدهای اقتصادی آن در ایران، نامه انجمن جامعه شناسی ایران،

۱۷(۳۴)، ۳۴۰-۳۰۹

مصوبات هیئت دولت (۱۴۰۱/۲/۲۷)، اجرای همسان سازی حقوق بازنشستگان لشکری و کشوری

مصوبات هیئت دولت (۱۴۰۲/۴/۱۰)، افزایش اعتبارات سازمان بهزیستی و کمیته امداد برای خانه های سالمندان

مصوبات هیئت دولت (۱۴۰۱/۱۰/۲۲)، مرحله اول سند ملی سالمندان کشور

نش، کنت؛ اسکات، آلن (۱۳۹۴)، راهنمای جامعه شناسی سیاسی، ج ۲، تهران:

پژوهشکده مطالعات راهبردی سیاست

نیکبخت، عیسی (۱۳۹۵)، عوامل اجتماعی، اقتصادی مرتبط با سالمندی فعال، پایان نامه

کارشناسی ارشد مددکاری اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی

References

Broniatowska, R(2017), Population ageing and inflation Journal of Population ageig, 12(1), Pp179-193

- Carvalho, C. (2016), Demographics and real interest rates: Inspecting the Mechanism. *European Economic Review*, Pp208-226
- Gurr, T.R.(1973), "The Revolution changed Nextus", *Comparative Politics*, No5, 364
- Mamun, R. (2020), The relation between an ageing Population and economic growth in Bangladesh: Evidence from an endogenous growth model. *Economic Analysis and Policy*, Pp14-26
- Hus, C.-C. (2007). Delphi Technique: Making Sense of consensus. *Practical Assessment, Research & Evaluation Journal*, 10-11.
- Linstone, H. (2002). *the Delphi method, Techniques and Applications*. Melbourne: Addison Wesley Publishing Company.
- Miah-Md. Abdur-R (2019) Social Theories of Ageing. See Discussions, stats and author profiles for the publication
- Sivalap, S & Jirawat, J (2014). Does an Ageing Population Diminish or Enhance Economic Austerity of Literature, *meiji Journal of Political Science and Economics*, 3(5), Pp1-10
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013), *World Population Ageing 2013*. ST/ESA/SER.A/348

Translated References into English

- Ameri Forough, Golnaz; et al. (2001), Definitions and theories of aging, *Hayat*, 7(3), 4-13 [In Persian]
- Asiri, Shahla (2023), *A New Look at Aging (Theory of Gerotranscendence Aging)*, Tehran: Jame'e-Negar Publications. [In Persian]
- Basekha, Mehdi; Yavari, Kazem; Sadeghi, Hossein and Naseri, Alireza (2015), The impact of population aging on Iran's non-oil economic growth, *Journal of the Faculty of Paramedical*

- Sciences, Tehran University of Medical Sciences, 2(9), 131. [In Persian]
- Cabinet approvals (2022/5/17), increasing the funds of the Welfare Organization and the Relief Committee for nursing homes. [In Persian]
- Cabinet approvals (2023/7/1), implementing equalization of military and civil pensioners' rights. [In Persian]
- Cabinet approvals (2023/1/12), the first stage of the national document for the elderly. [In Persian]
- Fathi, Elham (2009), The phenomenon of population aging in Iran, Journal of Official Statistics of Iran, 30(2), 389. [In Persian]
- Fathi, Elham (2020), The phenomenon of population aging in Iran and its future, Tehran: Statistical Research Institute. [In Persian]
- Gheysarian, Eshaq (2009), Study of the socio-economic dimensions of the aging phenomenon in Iran, Jamiat Journal, 69, 1-28 [In Persian]
- Karadak, Vincent (2019), Sociology of Aging and Senility, Translated by Susan Kobari, Tehran: Sociologists' Publications. [In Persian]
- Kaldi, Alireza (2004), Sociology of the Elderly, Tehran, Alireza Kaldi Publications. [In Persian]
- Law on the Fifth Economic, Social and Cultural Development Plan (2010/12/31), Publications of the Planning and Budget Organization. [In Persian]
- Law on the Sixth Economic, Social and Cultural Development Plan (2017/3/4), Publications of the Planning and Budget Organization. [In Persian]
- Miri, Neda; Maddah, Majid; Raghfar, Hossein (2019), Aging and

- Economic Growth, *Journal of Aging*, 13(5), 626-637. [In Persian]
- Madani Ghahfarkhi, Saeed (2022) f. Report on the Status of Aging in Iran (2009-2016), Tehran: Saba Retirement Strategic Institute.
- Moradi, Samira, Akhavan Kazemi, Masoud and Abolfathi, Mohammad (2024), Political Sociology of Population Aging, *Contemporary Sociology*, 13(24), 301-318. [In Persian]
- Mohabi Maymandi, Mahyar; Kosheshi, Majid and Sour, Ali (2022), Population Growth and Changing Age Structure and Its Economic Consequences in Iran, *Letters of the Iranian Sociological Association*, 17(34), 309-340. [In Persian]
- Nash, Kenneth; Scott, Alan (2015), *Handbook of Political Sociology*, Vol. 2, Tehran: Institute for Strategic Policy Studies. [In Persian]
- Nikbakht, Isa (2016), Social and Economic Factors Related to Active Aging, Master's Thesis in Social Work, Allameh Tabatabaie University. [In Persian]
- Pagerd Alishahi, Fatemeh (2017), Studying the Relationship between Population Aging and Income Inequality in Iran, Master's Thesis, Faculty of Humanities, Khatam University. [In Persian]
- Rasuli, Reza (2014). Designing a Model for Strengthening the Organizational Retention of Basic Knowledge Employees Using the Delphi Technique, *Career and Organizational Consulting*, 6(21), 66-94. [In Persian]
- Rasouli, Mohammad (2020), *Rights and Respect for the Elderly*, Tehran: Jangal Publications. [In Persian]
- Ronald, Donald (2017), *Population Aging (Contexts, Consequences and Policy)*, Translated by Yaghoub Foroutan, Population Research Institute [In Persian]

- Straston, Richard; Angell, Jacqueline (2015), Handbook of Sociology of Aging: Trends-Theories, translated by Shahrzad Amiri and Marjan Safari, Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Sheikhi, Mohammad Taghi (2010), Sociology of the Elderly, Tehran: Harir Publications [In Persian]
- Tabrizi, Jafar Sadeq; Gharibi, Farid (2012). Designing a National Accreditation Model Using the Delphi Technique, Hospital Quarterly, 11(2), 9-16. [In Persian]
- Tehran Municipality Health Department (2019), Guide to Providing Services to the Elderly in Tehran Province, Hamshahri Publishing. [In Persian]
- Zanjari, Nasibeh; Kalantari-Banadaki, Seyedeh Zahra; Sadeghi, Rasoul and Delbari, Ahmad (2024), Future research on challenges and drivers of population aging in Iran: A scenario analysis approach, Salamand, 19(2), 273. [In Persian]
- Zarghami, Alireza; Mirzaei, Mohammad (2015), Aging of the Iranian Population in the Next Four Decades, Islamic-Iranian Progress Studies, 3(6), 127-140. [In Persian]

استناد به این مقاله: صادقی، الهه. (۱۴۰۴). تاثیر سالخوردگی جمعیت بر کارکرد دولت در ایران از دهه ۸۰ تاکنون، دولت پژوهی، ۱۱ (۴۲)، ۳۳-۷۸.

Doi: 10.22054/tssq.2025.88575.1728

The State Studies Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License